

In de overdracht zijn twee zeer verschillende vormen van gemis actief in het veld van het subject. De hantering van de overdracht vereist dat ze strikt onderscheiden worden. "L'un ressortit au défaut central autour de quoi tourne la dialectique de l'avènement du sujet dans la relation à l'Autre, par le fait que le signifiant du sujet est d'abord au champ de l'Autre. Ce manque vient à reprendre l'autre manqué qui est réel, antérieur, à situer à l'avènement du vivant. Le manqué réel, c'est ce que le vivant perd, de sa part de vivant, à se reproduire par la voie sexuée" (186).

Twee vormen van gemis, twee vormen van verlies; beiden zijn actief in de overdracht. Op het niveau van de betekenaar opent het gemis het onbewuste. Op het niveau van het reële gemis condenseert de analyticus, in zijn aanwezigheid, het levende deel van het zijn waarvan het subject zich had af te scheiden teneinde zich als subject te constitueren. De stilte die de sluiting van het onbewuste vergezelt verschilt van de stilte in het Symbolische; het is de taak van de analyticus om ze te onderscheiden.

\$ en \$: een geldige combinatie?

Glenn Strubbe¹

Niet zo lang geleden werd ik bijzonder getroffen door de woorden van Jacques-Alain Miller die hij schreef naar aanleiding van de aanhouding van de Syrische psychoanalytica Rafah Nached:

'De psychoanalyse, de praktijk van de vrije associatie, maakt een integrerend deel uit van dit moment, net zoals de Ipad, de Iphone, Facebook, GoGo Girls, Lady Gaga, The Huffington Post, The Daily Show with Jon Stewart, and the whole megillah.'²

De vrije associatie als object naast alle andere objecten die ons vanuit de winkelramen schijnbaar vanzelfsprekend worden aangeboden? Ik begreep het niet en besloot weifelend dat de woorden niet anders dan ironisch kunnen bedoeld zijn. Tot ik *Une fantaisie*³ uit 2004 ter hand nam, waarin Miller ons deelachtig maakt aan een snuisterij, een gek idee of oprisping die door Eric Laurent onlangs terug in herinnering werd gebracht.⁴ Hoe verhoudt de hedendaagse psychoanalyse zich ten aanzien van een neo-kapitalistisch discours dat niet langer door de Naam van de Vader wordt aangestuurd en zich dus niet langer langs de kant van het *envers* van de psychoanalyse ophoudt? Het mees-terdiscours wordt immers door Lacan het omgekeerde van het analytisch discours genoemd, waardoor het ook onderwerp kan zijn van een psychoanalyse. Het maakt immers de structuur uit van het onbewuste waarin de psychoanalyse zich als een vis in het water voelt.⁵ Hoe dus opereren in de context van een discours waarin dit onbewuste niet langer dezelfde plaats krijgt, zelfs in

¹ De eerste \$ uit de titel verwijst naar het dollarteken, de tweede naar het lacaniaanse symbool voor 'gedeelde subject'. Deze tekst is de herwerking van een tekst die werd gebracht op de Interkarteldag van de Kring voor psychoanalyse van de NLS op 18 juni 2011 te Brugge.

² Persmededeling van Jacques-Alain Miller naar aanleiding van de arrestatie van de Syrische analytica Rafah Nached op 10 september 2011. <http://www.kring-nls.org/ramulte>.

³ Miller, J.-A. (2005). *Une fantaisie. Mental*, 15, 9-27.

⁴ Laurent, E. (2011). « L'ordre symbolique au XXIIe siècle. Conséquences pour la cure », <http://www.wapol.org/publicaciones/VIII-Congreso-Papers/Papers-001.pdf>

⁵ Lacan, J. (1991 [1969-1970]). *Le Séminaire Livre XVII (texte établi par J.-A. Miller): L'envers de la psychanalyse*, Paris: Seuil, p. 99.

door de grootouders werd ingehuurd, om de schuur van hun dochter te laten verbouwen. De grootouders zeggen dat ze alles op zich zullen nemen, maar weigeren dit op papier te plaatsen. Volgend jaar is de uitspraak van het proces, na een periode van 12 jaar juridische omwegen. Er wordt gevreesd dat de grootouders zich – eens puntje bij paaltje komt – toch zullen bedenken en de beloofde financiële steun niet zullen geven. *'Er hangt een zwaard van Damocles boven het hoofd van mijn vader,'* kreunt Max. Als de grootouders hun beloofde steun niet verlenen, moet de vader van Max immers voor de hele kost opdraaien. Zal de grootmoeder het zwaard op het hoofd van de vader laten vallen of niet?

Max is nu 28 en geraakt niet meer vooruit. Hij komt niet meer tot studeren. Hij heeft nochtans alles wat hij zou kunnen verlangen. Maar *'de goesting is weg'*. In de plaats daarvan speelt hij meer videogames en kijkt meer tv-series dan hij lief voor hem acht. En heel veel informatieve programma's, want weten is belangrijk. Hij drinkt en eet overmatig en neemt ook teveel slaapmedicatie, indien niet om beter te kunnen slapen, dan wel voor de roes die deze veroorzaakt. Hij heeft ze maar te vragen en krijgt ze zonder omhaal door zijn vader toegestopt. Zijn ouders hebben altijd veel toegelaten. Het enige waar ze op staan is dat hij goeie punten haalt. Het enige wat telt, is dat 'het marcheert'. De rest moet hij zelf weten. Hij heeft gelogen over zijn punten thuis, murmelt hij. Ik vraag van wanneer het begin van zijn klachten dateert. *'Van anderhalf jaar geleden,'* besluit hij na enig nadenken.

'Mijn grootouders zijn denk ik heel belangrijk in mijn geluk en mijn ongeluk.' Hij zit op kot in een studio van zijn grootouders, waar hij niet veel huur moet betalen. *'Ze hebben heel wat eigendommen.'* Zijn grootmoeder komt soms binnen zonder kloppen. Ik vraag sinds wanneer hij er op kot zit. *'Zo'n anderhalf jaar luidt het antwoord.'* Hij schrikt. *'Dat's ook toevallig!'* Hij erget zich de laatste tijd aan zichzelf omdat hij zo vaak over geld bezigt is, begint hij en wil daarop verder gaan. Ik coupeer de sessie hier abrupt. Hij schrikt opnieuw. Nadat hij rechtgestaan is en terwijl hij naar mijn bureau loopt om een volgende afspraak te maken, zegt hij: *'Het doet me denken aan de presentator van Top Gear die een aflevering vaak afsluit met "At this bombshell we will leave it".'* Max houdt van mooie en snelle auto's die hem, log gevaarte, voortbewegen.

Later verschijnt ook de twee jaar jongere broer Vincent op het voorplan. Vincent gaat voluit voor het grote geld en dus voor de rijke grootouders. Max walgt én bewondert. De vriendin van Max is niet rijk en de grootmoeder heeft het dan ook niet zo op haar begrepen.

Is het eigenlijk geen luxeprobleem waar hij over klaagt? – vraagt Max zich luidop af. Hij wil een diagnose en suggereert zelf een depressie. Ik geef hem de diagnose terug die hij zelf gesteld heeft, maar niet zonder de dubbelzinnigheid ervan te laten weerklinken: een 'luxe-probleem'. Een probleem dus dat wel degelijk lijden veroorzaakt – een probleem met de luxe waarin hij vertoeft. Hij die wint dreigt immers te verliezen, maak ik hem duidelijk. Hij zou graag eens zijn mening zeggen in de familie over al het hypocrriet gedoe door dat geld, luidt zijn antwoord. En toch denkt hij soms dat dat niet de kern van het probleem is, dat het allemaal maar een uitvlucht is, dat hij het zelf in de hand werkt. Hij walgt wanneer hij in de spiegel kijkt.

Steeds meer duiken vragen naar mijn persoon op. Het wordt een spelletje: *'En, hoe was jouw weekend?'* Het uitblijven van een antwoord van mijn kant, wekt altemerend verwondering om wat hij mijn sereniteit noemt, nijdigheid en verdeeldheid op. *'Ik kijk wel een kind dat zeurt om iets te krijgen en maar niet afgift.'* Iets verkrijgen is voor hem meestal geen probleem. Hij merkt ook op dat hij de neiging heeft om heel eerlijk te zijn over wat hij verkeerd doet, maar daardoor niet per se verandert. *'Ik ben benieuwd wat je daarmee zal doen,'* zegt hij wat uitdagend. *'Ik heb nood aan iemand die me een structuur oplegt en genoeg macht heeft om die af te dwingen.'* Hij was misschien beter in het leger gegaan. Zijn repetitor deed hem werken door zich kwaad te maken. Tot Max hem eens tegenkwam op café en hem trakteerde. De meester werd een drinkebroer.

Als antwoord op zijn roep naar de meester die zijn genot zou kunnen betugelen, werk ik met korte sessies en antwoord ik zijn vriendschappelijke toon steeds met een stilzwijgen. In zijn roep naar de meester huist immers evenzeer een genot, bedenk ik, zijn verhaal over de repetitor indachtig. Een genot dat erin bestaat de meester al even gauw monddood te maken van zodra hij verschijnt en dus zeker niet gevoerd moet worden. Daarnaast zeg ik hem dat hij zijn sessies zelf zou kunnen betalen wanneer hij terloops vertelt dat vaderlief die bekostigt.⁹ Steeds meer kartelt het spreken naar de vrije associatie. Ik introduceer de sofa wanneer ik merk dat de overdracht voldoende geïnstalleerd is; dit wil zeggen: wanneer ik merk dat wat hem doet spreken een verondersteld weten is dat hij zowel bij mij legt, als in zijn 'onbewuste' – een betekenar die vaak in de loop van zijn discours voorkomt. Het werken met de

⁹ Hij zal zich meermaals beklagen over de grote kost van de analyse... zij het niet zonder ermee te associëren: *'If you pay peanuts, you get monkeys.'*

sofa helpt me om de blik van zijn imaginaire dimensie te ontdoen zodat deze meer als object kan verschijnen.

Wat ook gebeurt. Er volgt een associatieve sequens die ik hier chronologisch weergeef.

1. Op zijn vensterbank duikt op een goeie dag een zieke duif op. Bewegingsloos, wachtend op de dood. Het beeld laat hem niet los.¹⁰ Hij voelt zich eenzaam. Als hij verschillende keren niet slaagt kan hij uit de universiteit verbannen worden, merkt hij op. Waarom maakt hem dat niet bang? – vraagt hij zich af. Daarop volgend vertelt hij een grap die hij met zijn grootmoeder uithaalde waarin iets van de agressiviteit doorschemert.
 2. Later in dezelfde sessie zegt hij: 'Ik heb altijd gedacht dat ik niet lang ga leven. En ik doe er nog een schep bovenop ook door te leven zoals ik nu leef, met al dat zuipen en vreten. Het is alsof ik het nog wil ook. Hoe zie-lijk!'
 3. Op het einde van deze sessie: 'Maandag is de deadline voor mijn thesis.' Hij haalt ze niet. Apathie alom.
 4. 'Het is alsof ik me afvraag hoe diep ik moet vallen vooraleer ik de grond raak,' zegt hij een volgende keer in het naar buiten gaan.
 5. De daarop volgende keer start ik door deze zin te heremmen. Ik citeer hem dus. Waarop zijn antwoord luidt: 'Ja, ik heb het gevoel dat ik aan een duizelingwekkende snelheid naar beneden val.'
- Mijn antwoord verrast hem merkbaar: "Je houdt van snelheid"

Deze laatste interventie introduceert iets extieems: uit het niets werd hij ooit overmand door een hevige woede-aanval nadat een vriend van hem een slot kapot maakte. Het slot van de voordeur van een vakantiehuis van z'n grootmoeder. De interventie "Je houdt van snelheid", die voorbij de zin of betekenis, het genot viseert, introduceert dus datgene wat het meest intiem is voor het subject en tegelijk door hem als vreemd ervaren wordt. Hij zegt absoluut niet te begrijpen wat hem zo kwaad maakte en noemt het akelig.

¹⁰ Hier zien we de blik als object werkzaam: Max wordt aangekeken door de stervende duif die hij bekijkt en wordt dus object van de blik.

*Van het zenit tot op de grond*¹¹

Dat we te maken hebben met een subject wiens discours door het object a wordt voortgestuwd en niet door de verankering in het meesterdiscours via een S1, mag duidelijk blijken uit de klachten waarmee hij komt aankloppen: niet het tekort en het verhangen vormt voor Max een probleem, maar het object en het teveel-aan-genot dat dit object met zich meebrengt. In eerste instantie is dit object een oraal object, dat al gauw het ganse lichaam affecteert, waardoor dit lichaam in zijn totaliteit stuurloos wordt, waarvan de apathie getuigt. De 'going' is weg om wat dan ook te doen, het genot heeft elke vorm van plezier verjaagd. De verzadiging primeert.

Vanuit Millers *fantaisie* beschouwd, zal het antwoord van de analyticus op dezelfde objectale leest geschoeid zijn. Zij zal dus niet vanuit een S1 opereren, maar vanuit de notie van het object. Wat betekent dit, met name in dit geval? Wat betekent het dat de analyticus zich op de positie van het object als agens ophoudt, net zoals dit in het hypermodernisme het geval is?

In eerste instantie verwijst ik naar het moment waarop Max een diagnose vraagt, wat zich later zal herhalen in de vraag naar een evaluatie van de analyse. Mijn antwoord ("luxeprobleem") is in essentie dubbelzinnig en net 'naast de kwestie'. Ze benoemt niet maar alludeert en ze waagt de gok van het onbewuste als goede verstaander die maar een half woord nodig heeft. Ik wil onderstrepen dat hier niets zeggen mijns inziens geen goede keuze zou zijn. De vraag naar een diagnose wordt hier niet als vraag naar een weten als S2 beluisterd, maar lijkt eerder een vraag naar een weten als object te zijn; een weten om op te vreten, om slechts een tijdelijke verzadiging te weeg te brengen en weer uitgescheiden te worden. Het antwoord dient hier de honger te (her)installeren, niet de bevrediging. Het object dat hier belichaamd wordt is het object van het niets, door Lacan erkend als volwaardig pulsioneel object en waarover de kliniek van de anorexia nervosa getuigt. Het voert een coupure door op het niveau van het genot en doet een weten veronderstellen door dat een leegte gecreëerd wordt. Het niet-antwoorden op de vraag naar intersubjectiviteit die Max uitdrukkelijk stelt ligt wat mij betreft in dezelfde lijn.¹²

¹¹ Ik dank Stijn Vanheule, Lieven Jonckheere en Erik Maertens voor de conversaties rond dit geval die tot deze gevalsonstructie geleid hebben.

¹² We staan hier ver af van de intersubjectiviteit als paradigma van de hedendaagse maatschappij. Het is deze intersubjectiviteit dat vandaag ook binnen het veld van de Geestelijke gezondheidszorg hoogtij viert. We zien er immers het 'overlegmodel' vooropgesteld, waarbij therapeut en patiënt-client als 'gelijkwaardige partners' sa-

Het resultaat was een rectificatie van het subject in zijn relatie tot het reële, waardoor het werk van start kon gaan.

Een tweede moment dat ik wil belichten is het moment waarop het element van het vallen geïnterpreteerd wordt. Het zal de lezer niet ontgaan zijn hoe de notie van het vallen telkens terugkeert op een cruciaal punt. Max presenteert zich in de overdracht als vallend object in de blik van de Ander; dreigt gereduceerd te worden tot dit object, dat als afvalobject aan een duizelingwekkende snelheid uit het discours van de Ander naar beneden dreigt te storten. Hierop heb ik getracht te antwoorden op twee manieren: in het woord en in de act.

Wanneer ik hem zeg dat hij van snelheid houdt als antwoord op zijn opmerking over het vallen, wordt niet gezegd de dimensie van het genot geïsoleerd. De betekenaar 'vallen' werd niet gekoppeld aan een tweede betekenaar, maar aan het object en het genot (α -S1 in plaats van S1-S2). Het subject werd betrokken in de val die hij zelf installeert en herhaalt. De analyticus ondersteunt op deze manier de subjectivering van het reële als genot via de liefde ('Je houdt van...') als noodzakelijke voorwaarde om het onbewuste te doen bestaan.¹³

Daarnaast wordt ook *in actu* geantwoord op de identificatie met het (af-)val-object. Daar waar Max erop aanstuurt hem op te vangen, pas ik radicaal voor deze optie: het is immers onmogelijk iemand in vrije val op te vangen zonder zelf onder het gewicht verpletterd te worden. Wat rest ons dan wel te doen? Ook hier kunnen we ons enkel oriënteren op het spreken van het subject zelf en vormt de liefde van Max voor snelle motoren naar mijn mening een sleutel die mogelijk deuren opent die anders gesloten zouden blijven. Het lijkt me gepast de hypothese naar voor te schuiven dat Max niet valt zolang hij zich *vooruit* beweegt en dit op tal van manieren. Het is pas wanneer hij tot stil-

menwerken en waarbij de te volgen strategie samen gekozen en regelmatig geëvalueerd wordt. Tegenover dit model waarin het aan het weten verondersteld subject niet langer nog enig bestaanrecht toegeëigend krijgt en waarin de kliniek verwordt tot een louter imaginaire aangelegenheid, plaats ik met Eric Laurent de 'trauma-analyticus' die niet de imaginaire intersubjectiviteit viseert, maar het traumatisch reële en er niet voor terugdeinst om waar en wanneer nodig de defensie tegen dit reële (hier: de vraag naar een diagnose) te verstoren, opdat het subject andere wegen zou kunnen inslaan dan de platgetreden paadjes die hij door deze defensie steeds opnieuw bewandelt. Laurent, E. (2011). « L'ordre symbolique au XXIe siècle. Conséquences pour la cure », <http://www.wapoi.org/publicaciones/VIII-Congreso-Papers/Papers-001.pdf>, p. 18.

¹³ Miller, *op. cit.* p. 26.

stand komt dat hij als het ware volkomen overgeleverd is aan de zwaartekracht die de valbeweging veroorzaakt. En dat is precies de staat waarin hij in de analyse arriveert. Het antwoord van de analyticus is de analyse aan een hoog tempo te voeren. 'Vooruit!' is het credo dat deze analyse kenmerkt.¹⁴ Zo vormt ook het uur van de sessie een deadline die hij nooit echt haalt. Hij moet zich altijd haasten om er op tijd te geraken. 'Je moest er al zijn!' is mijn antwoord wanneer ik hem aan de lijn heb op het moment dat hij al een kwartier te laat is. 'Ik sta op je te wachten!'.¹⁵ 'Ik denk niet dat *Cancelara* mij zou *ingehaald hebben*,' pufte hij wanneer hij buiten adem arriveert. Het genot wordt verdund tot een 'plus-de-jour'. Max komt in beweging, het werk kan beginnen.

¹⁴ Ik wil hier niet nalaten te verwijzen naar het idee van de *climamen*, dat door Lacan onder meer in zijn elfde seminarie werd geëvoceerd met betrekking tot de notie van het trauma. Dit pre-socratisch concept komt vanuit de hoek van de 'atomisten' overgewaaid, die er in navolging van 'de lachende filosoof' Epicurus van uitgingen dat de wereld is ontstaan door de botsing van atomen die pas mogelijk wordt gemaakt door een onvoorspelbare minimale afwijking in de val die de atomen in de leegte maken. Leven ontstaat dus pas wanneer de atomen lichtelijk afwijken in hun parallelle verticale val door de leegte, waardoor een 'ontmoeting' mogelijk wordt tussen de atomen onderling. Zonder deze minimale afwijking zou er zich enkel een dodelijke herhaling van steeds hetzelfde niet(s) voordoen. De idee die Lacan hier weerhoudt, is het belang van de afwijking die de dodelijke vrije val doet overgaan in iets nieuws, onberekenbaar in plaats en tijd. Deze afwijking is onmogelijk indien er naast de neerwaartse beweging dus geen voorwaartse bewegingscomponent is die de verticale val-richting doet afwijken. Een verdere uitdieping van dit punt dringt zich op, maar valt buiten het bestek van dit artikel. Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire Livre XI (texte établi par J.-A. Miller): Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Paris: Seuil.

¹⁵ De positie die ik hier beschrijft staat in schril contrast met een andere positie waartoe deze van de analyticus vaak helaas gereduceerd wordt, namelijk deze van het stilzwijgen die Lacan verbond aan een term uit het *bridege* kaartspel: *faire le mort*, wat erop neerkomt dat de analyticus zich ervan weerhoudt de andere spelers (in deze: de analysant) te beïnvloeden. Daar waar dit zeker een belangrijke kant van het werk is, ook in het geval van Max, mag de werkzaamheid van de analyse daartoe niet gereduceerd worden. Indien een subject in vrije val een analyticus ontmoet die zich beperkt tot de positie van dit dode punt, dreigt de val bestendig te worden en zal een verandering in de subjectieve positie onmogelijk kunnen gebeuren. Lacan, J. (1966 [1958]). *La direction de la cure et les principes de son pouvoir*. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 585-645, p. 589.